Met Ot en Sien naar Indië

Kritische kanttekeningen bij een klassiek kinderboek[1]

Amalia Astari en Rick Honings

IN 56 (2): 99–120
DOI: 10.5117/IN2018.2.001.ASTA

Abstract

Ot and Sien are the main characters of the famous Dutch children's book *Het boek van Ot en Sien* [*The Book of Ot and Sien*] (1906), written by Hindericus Scheepstra and (assisted by) Jan Ligthart. Less known is the fact that in 1911, an edition for the Dutch reading lessons in the Dutch East Indies was published: *Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië* [*Ot and Sien in the Dutch East Indies*] (1911). Both the stories and the illustrations were 'verindischt': adapted to the Dutch colonial situation in 'the East'. Until now, scarcely any attention has been paid to this children's book in general and to the colonial ideology within this text in particular. This article offers a critical, postcolonial reading of *Ot en Sien in Indië*, focusing on unequal power relations between the colonizer and colonized people. Which strategies are used by the authors to represent the colony and its people? And to what extent did an 'innocent' children's book play a role in the legitimation of the Dutch colonization?

Keywords: Ot and Sien, Dutch East Indies, Dutch colonial literature, children's books, postcolonial approach

1 Inleiding

In het centrum van de Indonesische hoofdstad Jakarta staat een monument van twee vrolijk zwaaiende kinderen, het Monumen Selamat Datang. 'Selamat Datang' betekent 'welkom'. Het werd opgericht voor de Aziatische Spelen van 1962 en was bedoeld om de atleten te verwelkomen. Minder

bekend is dat deze kinderfiguren in de volksmond lange tijd werden aangeduid als 'Ot en Sien' (Bernet Kempers 1978, p. 103).[2] Dat is uiteraard een verwijzing naar de beroemde kinderboekjes die Hindericus Scheepstra (1859-1913) met medewerking van Jan Ligthart (1859-1916) heeft geschreven.[3] Dat het beeld die bijnaam had, is een erfenis van het Nederlandse koloniale verleden, waarin de personages een interessante rol hebben gespeeld.

Afbeelding 1 *Het Monumen Selamat Datang in Jakarta, foto afkomstig van de website van* Wisata Jakarta, *7 december 2014.* http://jakarta.panduanwisata.id/jakarta-pusat/sejarah-berdirinya-monumen-selamat-datang/

Net als in Indonesië zijn Ot en Sien in Nederland onderdeel van het nationale geheugen; ze zijn een cultuurmonument geworden (vergelijk Niemeijer 1991, pp. 7, 121). Zelfs wie nog nooit een verhaaltje over de twee olijke kleuters gelezen heeft, weet wie ze zijn. Wat Jip en Janneke zijn voor de tweede helft van de twintigste eeuw, zijn Ot en Sien voor de eerste helft van diezelfde eeuw: iconische personages. Ot en Sien mogen dan slechts personages zijn, er wordt met hen omgegaan alsof het om historische figuren gaat. Zo zijn er meerdere standbeelden voor hen opgericht. Prinses Juliana onthulde in 1930 in het Haagse Zuiderpark het Ot en Sien-monument. Maar ook in Leerdam, Roden en Zeist staan beelden van hen.

Ot en Sien zijn zelfs zo beroemd, dat ze zijn doorgedrongen tot het Nederlandse woordenboek. *Van Dale* noemt: 'Dat is nog uit de tijd van Ot

en Sien' (het begin van de twintigste eeuw) en spreekt van: 'ot en sienkleding' (nostalgische, ouderwetse kinderkleding). En als iemand iets doet 'als Ot en Sien', dan doet hij dat op eenvoudige, kinderlijke wijze.

Generaties kinderen zijn met de leesboekjes van Scheepstra en Ligthart, die geïllustreerd werden door Cornelis Jetses, opgegroeid. Aanvankelijk verschenen ze tussen 1904 en 1905 in vier deeltjes onder de titel *Nog bij moeder*. In 1906 werden de verhaaltjes gebundeld in *Het boek van Ot en Sien*. Het zou vele malen herdrukt worden, tot op de dag van vandaag, en er verschenen vertalingen in het Duits, Frans en Russisch.[4] De verhalen van Ot en Sien waren oorspronkelijk bestemd voor het leesonderwijs, zoals ook blijkt uit het gebruik van streepjes om de lettergrepen van woorden mee aan te geven. Tot na de Tweede Wereldoorlog werden ze op veel scholen voor dat doel gebruikt, al waren ze toen al hopeloos ouderwets geworden. In *De hele Bibelebontse berg*, de geschiedenis van het Nederlandse kinderboek vanaf de middeleeuwen tot heden, wordt de twintigste eeuw door Harry Bekkering, Aukje Holtrop en Kees Fens (1990, p. 295) veelzeggend getypeerd als 'De eeuw van Sien en Otje'.

Hindericus Scheepstra en Jan Ligthart schreven de Ot en Sien-verhaaltjes niet met de bedoeling om een realistisch beeld te geven van de werkelijkheid; het bestaan wordt bezien door een roze bril. De wereld waarin de twee opgewekte Drentse buurkinderen leven, is een prettige, harmonieuze plaats, zonder geweld, gruwelen en gevaar: 'Ot en Sien en hun oudere zusje Trui, hun vader en moeder, hun grootouders, de poes en het paard – bij elkaar vormen ze een soort ideaal samenlevinkje zoals grote mensen dat voor hun kinderen wensten in die tijd' (Bekkering, Holtrop & Fens 1990, p. 440). De kinderen maken allerlei kleine avonturen mee rondom het huis en leren ondertussen over de natuur, over de dieren en over goed gedrag.

2 Een postkoloniaal perspectief

Minder bekend is dat in 1911 ook een versie bestemd voor het onderwijs in de koloniën op de markt werd gebracht: *Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië*. (In dit artikel zal het boek hierna steeds als *Ot en Sien in Indië* worden aangeduid.) De tekst was bewerkt door A.F.Ph. Mann, die als onderwijzer werkzaam was in Pati, te Semarang. In latere jaren werkte hij in Batavia. Terwijl sommige verhaaltjes integraal werden overgenomen, werd de tekst op andere plaatsen bewerkt. Ook de illustraties werden aangepast aan het leven in de Oost. Hoewel de illustrator Jetses nooit in Indië was geweest, nam hij toch de tekeningen voor zijn rekening. Hij maakte ze door boeken

te lezen en foto's te bestuderen, en door een tentoonstelling over het leven in de Oost te bezoeken (Niemeijer 1991, p. 81). In 1935 kwam er een tweede editie uit van *Ot en Sien in Indië*, ditmaal met nieuwe illustraties van Frits van Bemmel. Het verschil met Jetses was, dat deze Indië wel uit eigen ervaring kende. Van Bemmel werkte namelijk bij Aneta, het Algemeen Nieuws- en Telegraafagentschap, dat in 1917 te Batavia was opgericht.

In de loop der tijd is er slechts sporadisch aandacht besteed aan *Ot en Sien in Indië,* dat wel vele malen herdrukt werd en waarvan in 1977 een langspeelplaat werd uitgebracht, voorgelezen door Willem Nijholt en Wieteke van Dort. In 2001 kwam de zeventiende druk van het boek uit. In *De hele Bibelebontse berg* komt de uitgave kort ter sprake (Bekkering, Holtrop & Fens 1990, p. 443), en dat geldt ook voor het door Jan A. Niemeijer geschreven overzicht *Kijk, Ot en Sien. Een klassieker in de Nederlandse literatuur* (Niemeijer 1991, pp. 74-82). De enige afzonderlijke publicatie is een artikel van Gerard Brantas, waarin hij enkele verschillen aanwijst, maar zijn vergelijking blijft aan de oppervlakte. Brantas verzet zich tegen een eerder gemaakte opmerking dat Ot en Sien in de Indische versie 'weloverwogen als deftige kindertjes zijn aangekleed, geheel passend in de Indische verhoudingen'. Het zijn kleine kolonialen. Maar in de optiek van Brantas zijn ze vooral 'aardig en kinderlijk' (Brantas 1986, pp. 37, 42). Van superioriteitsgevoelens is volgens hem nergens iets te merken.

Tot op heden is het werk echter nooit vanuit een kritisch postkoloniaal perspectief geanalyseerd, waarbij aandacht wordt besteed aan ongelijke machtsverhoudingen en *othering*-strategieën. Brantas publiceerde in 1989 een artikel waarin hij verslag deed van zijn onderzoek naar 'ideologische aspecten' van Nederlands-Indische jeugdboeken. Hij concludeert dat er werken zijn met duidelijke racistische en een groter aantal met etnocentrische tendensen. Maar hij blijkt slechts te hebben gekeken naar expliciete uitingen.

In het voetspoor van Edward Saïd, een van de geestelijk vaders van de postkoloniale benadering, hebben inmiddels diverse Angelsaksische wetenschappers koloniale teksten bestudeerd als krachtige representaties die de werkelijkheid niet slechts reflecteerden, maar óók mede hebben vormgegeven. Kinder- en jeugdboeken worden in het onderzoek doorgaans buiten beschouwing gelaten.[5] Maar net als romans voor volwassenen, werden ook werkjes voor de Nederlandse jeugd in Indië beheerst door het koloniale discours dat de Nederlandse aanwezigheid in de Oost moest legitimeren. In dat verband was overigens niet alleen de tekst, maar ook het beeld van belang, want de koloniale visie werd ook in de illustraties uitgedragen. Wat levert een postkoloniale analyse van *Ot en Sien in Indië* op? Welke strategieën gebruikte de auteur in de manier waarop hij Indië en zijn bevolking representeert?

3 Verindischen

Toen *Ot en Sien in Indië* verscheen, voerde Nederland een 'ethische politiek' in de Oost. Nadat Conrad Theodor van Deventer in *De Gids* het artikel 'Een eereschuld' (1899) had gepubliceerd, kwam de Nederlandse overheid tot het inzicht dat een kolonie er niet alleen was om door het moederland geëxploiteerd te worden. De hogere beschaving en ontwikkeling van de koloniale overheerser moesten aangewend worden om de kolonie op te heffen: er moest iets worden teruggedaan. Dit trachtte men in de praktijk te brengen door irrigatiesystemen en wegen aan te leggen, door de medische zorg op een hoger peil te brengen en door het onderwijs te verbeteren, waarvan met name de inheemse elite zou profiteren (Van den Doel 2011, p. 159).

De ethische politiek bracht in eerste instantie veranderingen teweeg in het onderwijs op de lagere scholen. Aan het begin van de twintigste eeuw waren er grofweg twee typen basisonderwijs in Indië: Indisch onderwijs en Indisch-Nederlands onderwijs. De Hollandse Inlandse School en Hollands-Chinese School waren voor kinderen van rijke Chinezen en de elite van de inheemse bevolking, de kinderen van de zogenaamde *priyayi*, de aristocratische bovenlaag in Indië. De voertalen op deze scholen waren Nederlands en Maleis. Daarnaast werden vanaf 1907 ook volksscholen opgericht. Anders dan op de twee hiervoor genoemde schooltypen, leerden de kinderen hier geen Nederlands lezen en schrijven, maar enkel Maleis. In tegenstelling tot de Engelsen in hun koloniën, die de inheemse bevolking onderwezen in het Engels, voerde de Nederlandse regering een taalpolitiek die er niet op gericht was om het gewone volk de Nederlandse taal te leren.[6] Ten slotte was er nog de Europese Lagere School, die uitsluitend bedoeld was voor Europese kinderen. De voertaal was Nederlands. Na verloop van tijd werden soms ook kinderen uit de inheemse elite tot deze scholen toegelaten.

In dit Nederlandstalige onderwijs werd de Nederlandse cultuur uitgedragen. Maar omdat men zich niet in Nederland, maar in de tropen bevond, moest het onderwijs worden 'verindischt', dat wil zeggen: aangepast aan de Indische omgeving en plaatselijke verhoudingen en omgangsvormen. Dat had gevolgen voor het lesmateriaal dat op deze scholen gebruikt werd. Tot de bekendste verindischte leermiddelen behoort het *Indisch leesplankje* van M.B. Hoogeveen, waaraan in vergelijking met de Nederlandse versie allerlei Indische elementen waren toegevoegd, zoals een oom in tropenkostuum en een baboe.

Tot de bekendste geïntegreerde leesboeken – boeken met tekst én illustraties – behoorden de leesboeken van Scheepstra en Ligthart, en vooral

Ot en Sien in Indië. De uitgave voor het onderwijs in Indië werd gebruikt op de Hollands Inlandse School en op de Europese Lagere School. De leerlingen die ermee in aanraking kwamen, waren dus niet alleen Nederlands; ook Indo-Europese kinderen en kinderen afkomstig uit de inheemse elite hebben het werk gelezen.

4 Aanpassingen

Welke wijzigingen werden in de tekst aangebracht ten opzichte van de Nederlandse versie? Net als in de oorspronkelijke uitgave zijn de vijfjarige Ot en zijn vierjarige buurmeisje Sien de hoofdpersonages. De bewerker, A.F.Ph. Mann, schreef in zijn voorrede: 'Ik vertrouw, dat Ot en Sien aardige kleuters zijn gebleven, zoals ze door Ligthart en Scheepstra oorspronkelijk ten toneele zijn gebracht'. Hun karakters veranderden inderdaad niet. Ook in Indië zijn het brave kleuters die naar hun ouders luisteren. Maar wat wel is gewijzigd, is hun sociale positie. Terwijl de Nederlandse Ot en Sien aanvankelijk uit een arm milieu afkomstig zijn en het niet breed hebben, horen ze in Indië tot de koloniale bovenlaag (Niemeijer 1991, p. 75).

Ook het decor werd aangepast. In de woorden van Mann (1911): 'Wie de bewerking naast de Hollandsche uitgave legt, zal ervaren, dat ingrijpende wijzigingen nodig waren, om deze boekjes te kunnen brengen binnen de gedachtesfeer onzer Indische jeugd'. De kleuters wonen in deze versie niet in het koude Oost-Nederland, maar op het hete Java. Het is vanzelfsprekend dat de beschrijvingen van het klimaat heel anders zijn in de Indische uitgave. Spelletjes in de sneeuw, zoals in de Nederlandse uitgave, komen uiteraard niet voor. In Indië zweten de twee kindertjes zich een ongeluk. Het verhaaltje uit de oorspronkelijke uitgave, dat 'Het is warm' heet, werd voor de Indische versie dan ook aangepast tot 'Het is erg warm'.

In de Nederlandse versie regent het af en toe wel, maar de beschrijving van een *banjir* (een watervloed ten gevolge van zware regen) is kenmerkend voor de Indische versie. De sloot voor het huis is volgelopen en in het vuile, gele water drijven takken en bladeren. Dat geeft de twee kinderen de gelegenheid om met hun 'prauwtje' (bootje) te spelen.

Behalve het weer is ook de natuur anders. Gaan Ot en Sien in de Nederlandse versie samen naar het park om de eendjes in de vijver te voeren, in de Indische versie rijden ze met een *sado* (rijtuigje) naar een waterval, om pootje te baden en verkoeling te zoeken.

Omdat de kinderen zoveel buiten spelen (overigens net als in de oorspronkelijke uitgave), komen ze in aanraking met allerlei beesten. Meestal

zijn die niet anders dan in de Nederlandse versie. Zo ontdekken ze in de tuin vaak spinnen, vlinders en kikkers. Maar er is één opvallende verindisching: het onschuldige slakje dat Ot en Sien in hun tuin in Drenthe ontdekken, is in de koloniale uitgave vervangen door een snel en gevaarlijk reptiel:

> 'Kijk, kijk, wat kruipt daar in 't gras?'
> Ot blijft staan en kijkt. Sien blijft ook staan en kijkt ook.
> Op-eens roept Ot: 'Een slang, een slang!'
> Hij neemt Sien vlug bij de hand en loopt gauw met haar in huis: 'Een slang, een slang!'
> Ma-ma schrikt. Dáár, wijst Ot.
> 'Oe-ler, oe-ler!'. (Ligthart & Scheepstra 2001, p. 9)

Een *oeler* (ook wel gespeld als *oelar*) is een slang. Overigens komen andere bloeddorstige beesten uit Indië, zoals tijgers en krokodillen, in de Ot en Sien-verhaaltjes niet voor. Uiteindelijk is ook de tropische wereld waarin de kinderen leven een plaats zonder gevaren.

In de Indische *Ot en Sien* spelen ook typisch koloniale vormen van amusement een rol. Zo gaan de kinderen regelmatig samen met andere familieleden naar 'de soos' (de sociëteit) toe, waar ze met andere Europeanen samenkomen om naar muziek te luisteren, te dansen en lekkere drankjes te nuttigen. De kinderen krijgen er een glaasje 'stroop' (*setrup*, dat is: limonadesiroop). De sociëteit was in principe alleen toegankelijk voor Europeanen. Een hoogst enkele keer werd er een uitzondering gemaakt voor iemand uit de inheemse elite.

Verindisching vindt verder plaats doordat er inheemse personages worden opgevoerd, zoals een *baboe* (vrouwelijke bediende, kindermeisje), *kelontong* (straatverkoper), *koelie* (knecht), *kokkie* (kokkin) en *toekang keboen* (tuinman). In sommige verhalen worden Nederlandse bijfiguren vervangen door inheemse. Een oude vrouw uit de oorspronkelijke versie blijkt plotseling een *sarong* en *kebaya* te dragen, de traditionele Indonesische kledij. De timmerman gaat in de pauze naar een *warong* toe, een Indisch eethuisje. Bovendien worden af en toe Maleise woorden en zinnetjes gebruikt, zoals 'Kassian', als uitroep van medelijden. De *baboe* spreekt Ot aan als *njo* (van *sinjo*, jongeheer), de moeder van Ot wordt door een van de bedienden *njonja* (mevrouw) genoemd. Het is opvallend dat Maleise uitspraken niet alleen door inheemse personages, maar ook door Ot en Sien worden gebruikt. Zij blijken zich dus ook wat betreft hun taalgebruik aan de Indonesische omgeving te hebben aangepast. Hun ouders spreken zij niet aan als 'papa' en 'mama', maar op z'n Indisch als 'Paatje' en 'Maatje'.

Afbeelding 2 *'In de soos', door C. Jetses, uit* Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië (*17e druk, 2001*)

Behalve voor het verwijzen naar personeel, komen er in de tekst ook veel Indonesische woorden voor om voor Indië typische zaken aan te duiden, zoals *aloon-aloon* (grasveld), *sado* (rijtuigje) en *kampong* (erf, dorp). Verder wordt het eten aangepast aan het leven in de kolonie. De Hollandse gerechten zijn vervangen door *nasi* met *sambal oedang* (gemaakt van garnalen). En opa en oma, 'Groot-pa' en 'Groot-ma', nemen als ze op bezoek komen een hele *grobak* (kar) vol met *djeroek Bali* (Balinese sinaasappels) mee als lekkernij voor de kinderen.

Niet alleen de teksten, ook de illustraties werden verindischt. Zo is de natuur door Jetses duidelijk tropisch gemaakt. Op veel plaatjes zijn palmbomen te zien. Het valt verder op dat de (kleuren)illustraties over Indië veel meer groentinten bevatten dan die in de oorspronkelijke uitgave. Ook het witte huis waarin Ot in Indië woont (inclusief achtergalerij!) wordt meermalen afgebeeld. Verder zijn de kinderen zo nu en dan te zien te midden van inheemsen.

Afbeelding 3 *De tropische natuur, door C. Jetses, uit:* Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië (*17e druk, 2001*)

De kleding is in de illustraties eveneens duidelijk aangepast aan de koloniale situatie. Bij Jetses dragen alle blanke personages witte kleding. Vooral de vader van Ot ziet er typisch koloniaal uit. Hij wordt een aantal keren afgebeeld in een tropenkostuum, terwijl hij rookt en de krant leest, en hetzelfde geldt voor Groot-pa. Ots moeder ziet er iets anders uit. Als ze naar de soos of naar het station gaat, draagt ze witte tropenkleding, maar binnen, in de beslotenheid van haar huis, verruilt ze die soms voor *sarong* en *kebaya*, en ook oma draagt die kleding.

Het is opvallend dat de personages in de door Van Bemmel getekende illustraties uit de latere druk moderner gekleed gaan. De *sarong* en *kebaya* van moeder zijn vervangen door een jurk, en de kinderkleding is eveneens aangepast Maar dat is niet de enige modernisering: de *sado* waarin de kinderen vervoerd worden, is in de jaren dertig vervangen door een auto.

5 Een postkoloniale analyse

Wat valt op als je de korte verhaaltjes van Ot en Sien aan een postkoloniale analyse onderwerpt? Uitgangspunt van zo'n analyse is dat een tekst niet de werkelijkheid als zodanig weergeeft, maar alleen een visie op de werkelijkheid. Teksten bestaan uit representaties, die zijn ingebed en gedetermineerd worden door een veel groter geheel van teksten, die samen een discours vormen, in dit geval een koloniaal discours, waarin het Westen superieur is aan het Oosten. Die superioriteit legitimeert de koloniale overheersing. Het spreekt daarom vanzelf dat vanaf het moment dat er een einde kwam aan het kolonialisme, de behoefte ontstond om zich te bevrijden van het 'oude' beeld dat het Westen van de vroegere koloniën en zijn bewoners had geschetst. De oude representaties worden op vooroordelen onderzocht en door nieuwe vervangen, die een ander perspectief op de verhouding tussen de vroegere kolonisator en vroegere gekoloniseerde tonen. Daarom komt een postkoloniale benadering van koloniale literatuur altijd neer op een kritische studie van de representatie in die literatuur.

5.1 Gescheiden werelden

In de eerste plaats springt in het oog wat *niet* in de tekst staat. Nergens in de verhaaltjes wordt de vraag opgeworpen waarom de Nederlandse kinderen in een vreemd land leven. Het is voor hen volstrekt vanzelfsprekend dat ze er wonen en dat ze er een rijkeluisleven leiden, waarbij ze bediend worden door inheemse mensen. Dat de grootouders van Ot ook in Indië blijken te wonen (ze komen op een gegeven moment op bezoek), ondersteunt dit gegeven. Het is kennelijk normaal dat Nederlanders van generatie op generatie in Indië verblijven. In het boek wordt de aanwezigheid van de blanke kolonialen nergens geproblematiseerd, maar voorgesteld als de natuurlijke orde. In de theorie van Mary Louise Pratt, in haar boek *Imperial Eyes*, zou men deze onschuldstrategie kunnen aanduiden als een voorbeeld van 'anti-conquest': 'strategies of representation whereby European bourgeois subjects seek to secure their innocence in the same moment as they assert European hegemony' (Pratt 2008, p. 9).

Door de twee van oorsprong Nederlandse kinderen over te hevelen naar de kolonie in de Oost, kwamen ze in een *contact zone* terecht. Ook die term werd gemunt door Mary Louise Pratt, om de ruimte aan te duiden 'in which peoples geographically and historically separated come into contact with each other and establish ongoing relations'. 'Coercion', 'radical inequality' en 'intractable conflict' zijn hier kenmerkend voor (Pratt 2008, p. 8). Dat is ook niet verwonderlijk. De koloniale situatie is immers gebaseerd op een

onoverbrugbare ongelijkheid tussen kolonisator en gekoloniseerde, die niettemin dezelfde ruimte delen. In hoeverre komt de problematiek van de *contact zone* in *Ot en Sien in Indië* tot uiting?

Hoewel over de koloniale situatie nergens expliciet geschreven wordt, is het duidelijk dat de blanke personages in een andere wereld leven dan de inheemsen. Ze zijn, in de woorden van Elleke Boehmer (2005, p. 61) 'disconnected from native life'. Dat komt duidelijk tot uiting doordat in *Ot en Sien in Indië* voortdurend ruimten worden beschreven die uitsluitend bedoeld waren voor de blanken, zoals de 'soos' en de school van Trui, Ots zusje. In de soos dragen de bezoekers Europese kleding en luisteren ze naar Europese muziek. Ook de school is een exclusief Nederlandse wereld: de juffrouw en de kinderen zijn blank, ze dragen Europese kleding, ze zingen Nederlandse liedjes en er worden Europese sprookjes verteld, zoals van de wolf en de zeven geitjes. Als er wordt gespeeld, zijn het Nederlandse spelletjes, zoals hinkelen. Nergens in het boek komt iets van de inheemse spelcultuur aan de orde. Het is duidelijk dat de blanke personages met hun Europese leefwereld naar Indië zijn verplaatst.

De inheemse wereld wordt, vergeleken met de Nederlandse, steevast als 'beperkt' gerepresenteerd. Alle inheemse personages in het boek zijn ondergeschikten. De *baboe* en *kokkie* werken in de keuken of eetkamer, de *kebon* in de tuin en de koetsier bestuurt de *sado* – en dat wordt als natuurlijk voorgesteld. Als in 'Al weer een raar beest' de rozen vol rupsen blijken te zitten, ergert moeder zich aan haar personeel: 'De ke-bon moet de rup-sen er af-ha-len […] Dat had hij toch zelf moe-ten zien' (Ligthart & Scheepstra 2001, pp. 140-141).

De inheemsen spelen in het gunstige geval een bijrolletje, zoals in 'De klong-tong', waarin een gewiekste Chinese verkoper zijn spulletjes komt slijten. Hij voert het woord, de *koelie* die manden vol knopen, veters, lampjes, schoensmeer, potloden, sloffen, kammen en andere rommel draagt, komt er niet tussen. Vertoont de Chinees nog enige slimmigheid, over de *koelie* wordt alleen opgemerkt dat hij 'erg moe' oogt (Ligthart & Scheepstra 2001, p. 127). De man wordt gerepresenteerd als iemand op de laagste trap van de sociale ladder: hij beschikt noch over macht, noch over intelligentie. Bovenaan staan uiteraard de blanken met hun leidinggevende functies, zoals Ots vader, die dagelijks naar zijn kantoor gaat.

Als de blanken al met de inheemse bedienden in contact komen, wordt er een afstand gesuggereerd. Dat begint al in het allereerste verhaaltje, waarin moeder Ot zoekt. Ze kan hem nergens vinden en roept meermalen Ots naam, zonder dat ze antwoord krijgt. Uiteindelijk beantwoordt de *baboe* haar geroep in het Maleis, door te zeggen dat hij niet in de keuken is: 'Ti-da, njon-ja!' (Ligthart & Scheepstra 2001, p. 5). Moeder hoort de woorden van de bediende wel (want ze maakt gebruik van de informatie), maar reageert er niet op; ze

doet alsof de *baboe* er niet is en vindt Ot ten slotte in de tuin. Zulke situaties komen wel vaker voor. Er treden dus wel inheemse personages op, maar deze krijgen nooit een volwaardige rol in de dialoog. Verderop krijgt Ot van een bediende een geschilde *djeroek Bali* (sinaasappel), maar van een gesprek met de man is geen sprake. De enige met wie Ot in dit verhaaltje spreekt, zijn moeder en Sien. Van een gelijkwaardige communicatiesituatie is geen sprake.

5.2 Gemarginaliseerd

De inheemsen proberen dus wel te spreken, maar ze worden genegeerd. In de wereld van de blanken wordt de inheemse stem niet gehoord. Men zou dit, met de woorden van Elleke Boehmer, 'the colonial drama' kunnen noemen: door het gekozen westerse narratief wordt de inheemse bevolking in de marge gedrongen uit het zicht verdreven: 'The worlds represented in colonialist fiction may seem strangely empty of indigenous charaters' (Boehmer 2005, p. 62). Jetses' illustraties onderstrepen dat. Op de meeste ervan is een volledig witte wereld te zien. Als er al inheemsen te midden van blanken op voorkomen, dan slechts als decor, op de achtergrond. Als ze al afzonderlijk getekend worden, dan zijn er geen blanken op te zien.

Komt de inheemse bevolking in sommige verhaaltjes nog voor in een dienende rol, in andere verhaaltjes worden ze in die rol onzichtbaar. Dit is goed te zien in het stukje waarin de kinderen naar de waterval toegaan. Ze worden dan door een inheemse koetsier per *sado* gebracht, maar in het verdere verhaaltje komt de bediende niet meer voor. Vanaf het moment dat de koets met de blanken vertrekt, verdwijnt het inheemse personage naar de achtergrond.

In dit verband typerend is ook dat als een inheems personage bij hoge uitzondering een keer een wat centralere rol speelt, hij nooit als een held wordt gerepresenteerd. Dat blijkt wanneer Ot en Sien in de tuin aan het spelen zijn en ze plots een slang zien. Ze beginnen te gillen ('Oe-ler, oe-ler!'), met als gevolg dat Karta, de bediende, hun te hulp schiet met een stok in zijn hand. Maar als hij er is, blijkt de slang al lang te zijn weggekropen. Een slang is immers 'een vlug beest'. Van de inheemse bediende kan dit, zo is de impliciete suggestie, niet gezegd worden. Hij is veel te traag om een held te kunnen zijn. Ook uit een ander verhaaltje blijkt dat een heldenrol voor de inheemse mens niet is weggelegd. Als Ot via een gat in de houten vloer in de ruimte onder het huis terechtkomt en er niet meer uit kan, wordt hij weliswaar geholpen door de inheemse timmerman, maar dat is alleen maar omdat moeder er niet is. Ot en Sien maken zich vervolgens zo snel mogelijk uit de voeten: 'Ze vin-den het bij den tim-mer-man niets pret-tig meer' (Ligthart & Scheepstra 2001, pp. 9, 209-210). De timmerman is degene die het gat in de vloer gemaakt heeft, en dus de schuldige.

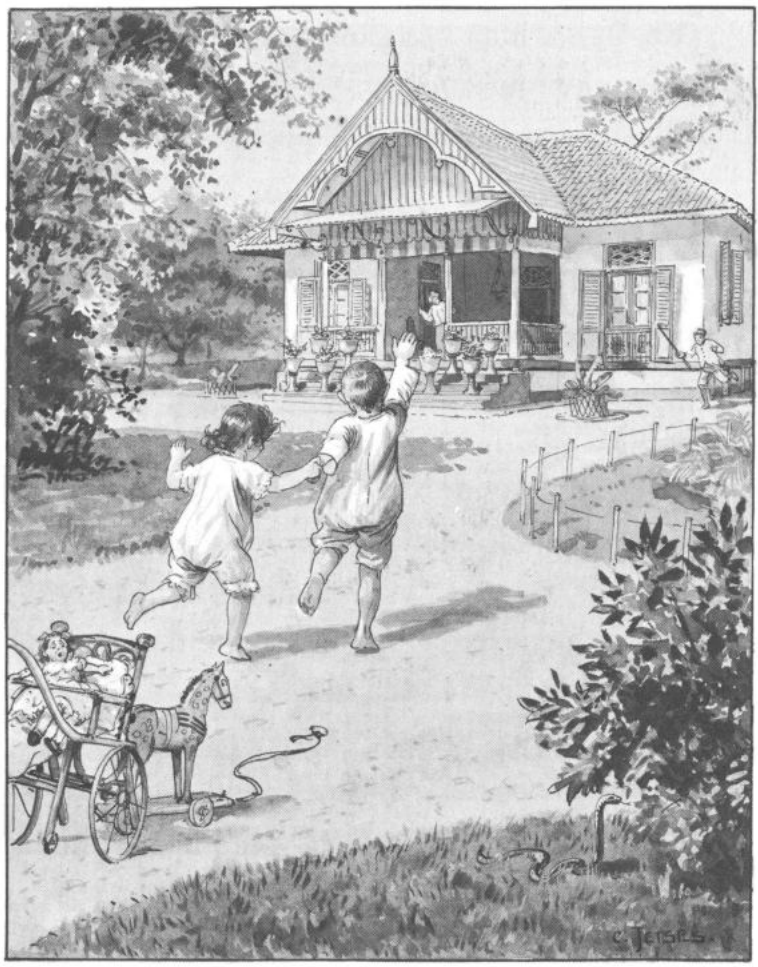

Afbeelding 4 *'Een slang, een slang!', door C. Jetses, uit:* Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië (*17e druk, 2001*)

Het spelen van een heldenrol is voorbehouden aan blanken. In weer een ander verhaaltje raken Ot en Sien tijdens het spelen verdwaald in een onbekende buurt. Voordat ze iets kunnen doen, worden ze omringd door inheemsen, maar het is een pas gearriveerde witte meneer ('Hij is nog maar pas op de plaats') die hun te hulp schiet. Hij wordt gerepresenteerd als de enige persoon die de kinderen kan helpen. De inheemse bevolking staat erbij en kijkt ernaar. Wel is er een oude baboe die in het Maleis vraagt waar de kinderen wonen, maar voordat ze antwoord kunnen geven komt

de juffrouw van Trui langs, die Ot en Sien herkent. Zij brengt de kinderen veilig thuis, en niet de inheemse vrouw (Ligthart & Scheepstra 2001, p. 72).

„Moet je naar huis?" vraagt een heer.

Afbeelding 5 *'Moet je naar huis?', door C. Jetses, uit* Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië (*17e druk, 2001*)

5.3 *Othering*

Op veel plaatsen is sprake van *othering*: door eigenschappen en gewoonten van de gekoloniseerde Ander die afwijken van die van de kolonisator te benadrukken en als negatief te representeren, ontstaat er niet alleen een

scherp onderscheid tussen 'wij' en 'zij', maar wordt tegelijkertijd de blanke leefwijze als superieur aan die van de niet-blanke gerepresenteerd.

De Europeanen wonen in sterke, stenen huizen, terwijl de inheemsen in bouwvallige krotjes leven, die bij de minste of geringste storm instorten: 'In de kam-pong is het nog er-ger. Daar waai-en soms boo-men om, en als die op een huis val-len, dan gaat het stuk. Zoo'n kam-pong-huis is niet sterk. Het is niet van steen' (Ligthart & Scheepstra 2001, p. 183). Ook in de illustraties komt dit tot uiting, waarmee gesuggereerd wordt dat dit de natuurlijke orde is.

De Nederlanders laten voortdurend merken dat hun taal superieur is. Zij alleen zijn in staat om die te gebruiken, want de inheemse bevolking is ervan uitgesloten. Op hun beurt zijn de blanke personages wel in staat om Maleis te begrijpen en zelfs te spreken, maar ze weigeren die taal te gebruiken, zelfs al worden ze door inheemsen daarin aangesproken.

Een andere oppositie is die tussen beschaafd en onbeschaafd. In een van de verhalen, 'Een man met een aap', zijn Ot en Sien getuige van het optreden van een aap. In de oorspronkelijke Nederlandse versie komt dat gegeven ook voor, maar in de koloniale versie is het verhaal verindischt: de man die de aap exploiteert, is inheems geworden, en ook het optreden zelf is aangepast aan Indië. Hier gaat het om een *topeng monyet*. Dat is een fenomeen dat nog altijd bestaat. Op YouTube zijn talloze filmpjes te vinden van Indonesiërs die een aangeklede aap-aan-een-ketting trucjes laten doen, zoals muziek maken, op een motor rijden of bier drinken. In *Ot en Sien in Indië* lezen we: 'Het dier had een touw om den hals. Het droeg een pet. En het had een rood rok-je aan. Dat leek zoo leuk'. Maar de kinderen vinden het niet leuk als de aap voor hen moet dansen en in een paal moet klimmen. Ot en Sien vinden het zielig voor het dier en zijn opgelucht als het optreden eindelijk voorbij is: 'Die ar-me aap! Hij was ook lie-ver in het bosch' (Ligthart & Scheepstra 2001, pp. 21-23).

Dat het gedrag van de inheemse man met de aap 'onbeschaafd' is, wordt duidelijk in het verhaaltje dat hier direct op volgt: 'Ot is stout'. Daarin imiteert Ot de man door zijn kat een touw om de nek te binden: 'Poes is een aap. Ze moet om-hoog en dan nog dan-sen'. Als zijn moeder ziet waar hij mee bezig is, spreekt ze hem streng en vermanend toe: 'Pas maar op, of ik bind jou een touw om je been. Dan ben jij een aap. En dan jaag ik je om-hoog in een paal' (Ligthart & Scheepstra 2001, pp. 23-24). Het doorgaans brave jongetje wordt voorgesteld als stout, omdat hij het gedrag van de inheemse man nadoet. Dat een 'onbeschaafde' inlander een aap mishandelt is tot daaraantoe, maar 'beschaafde' blanken hebben respect voor dieren.

De aap was gauw bo-ven.

Afbeelding 6 *'De aap was gauw bo-ven', door C. Jetses, uit* Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië (*17e druk, 2001*)

Dat de inheemse man zich zo gedraagt, komt omdat hij volgens de westerse stereotypering zelf dichter bij de natuur staat. In de koloniale tijd werd de inheemse bevolking gecategoriseerd tussen mens en dier in, waarbij

de wijzer doorsloeg naar de rechterkant.[7] Dat wordt ook impliciet uitgedragen in een verhaaltje dat de juffrouw van Trui voorleest, over een oude Indonesische vrouw. Kinderen heeft ze niet, en haar man is overleden. Ze woont in een klein huisje in het woud. Op een dag treft ze een gewond katje in het bos aan. Ze neemt het mee naar huis en voedt en verzorgt het, totdat het dier weer hersteld is. Tot zover lijkt het een verhaal waaruit blijkt dat ook inheemse mensen respectvol met dieren omgaan, maar uit het vervolg wordt duidelijk dat de vrouw het dier toch wel op een vreemde manier behandelt:

> De vrouw was blij met het dier.
> 'Je bent mijn kind-je,' zei ze.
> En ze praat-te er den hee-len dag mee. Net of 't een echt kind-je was. […]
> Als de vrouw naar de kot-ta ging, liep Drie-poot-je al-tijd een eind-je mee.
> Als de vrouw het bosch in ging, liep Drie-poot-je ook mee.
> Het was al-tijd bij haar.
> Het at van haar rijst. En het at van haar visch-jes ook.
> (Ligthart & Scheepstra 2001, pp. 222-223)

De kat is zo dankbaar, dat hij de vrouw waarschuwt als er brand uitbreekt in haar huisje en daardoor haar leven redt. Ook Ot heeft een kat, maar hij behandelt die niet als gelijkwaardig, maar als een huisdier. Net als de vrouw verzorgt hij het dier door het melk te geven, en hij speelt er spelletjes mee. Maar hij peinst er niet over om het beest als zijn gelijke te zien. De suggestie is dus dat de inheemse mens dichter bij de dieren staat dan de blanke.

Ook dit wordt weer door een tekening van Jetses onderstreept: daarop is de vrouw afgebeeld te midden van de natuur, en haar haar, kleding en huid hebben dezelfde kleur. Dat geldt voor meer personages in de afbeeldingen, die bovendien vaak krom lopen of gehurkt zitten en de ogen naar de grond gericht houden – een teken dat ze lager bij de grond (en bij de dieren) staan dan de superieur rechtop staande blanken die zelfverzekerd kijken.

Ten slotte speelt in *Ot en Sien in Indië* de tegenstelling tussen blank en zwart een belangrijke rol. In de meeste teksten speelt de huidskleur geen grote rol, maar wel in de illustraties van Jetses. Daarin komt het verschil heel duidelijk naar voren: wit is kraakhelder en stralend, bruin is bijna zwart en deprimerend (de inheemse mensen kijken altijd somber).

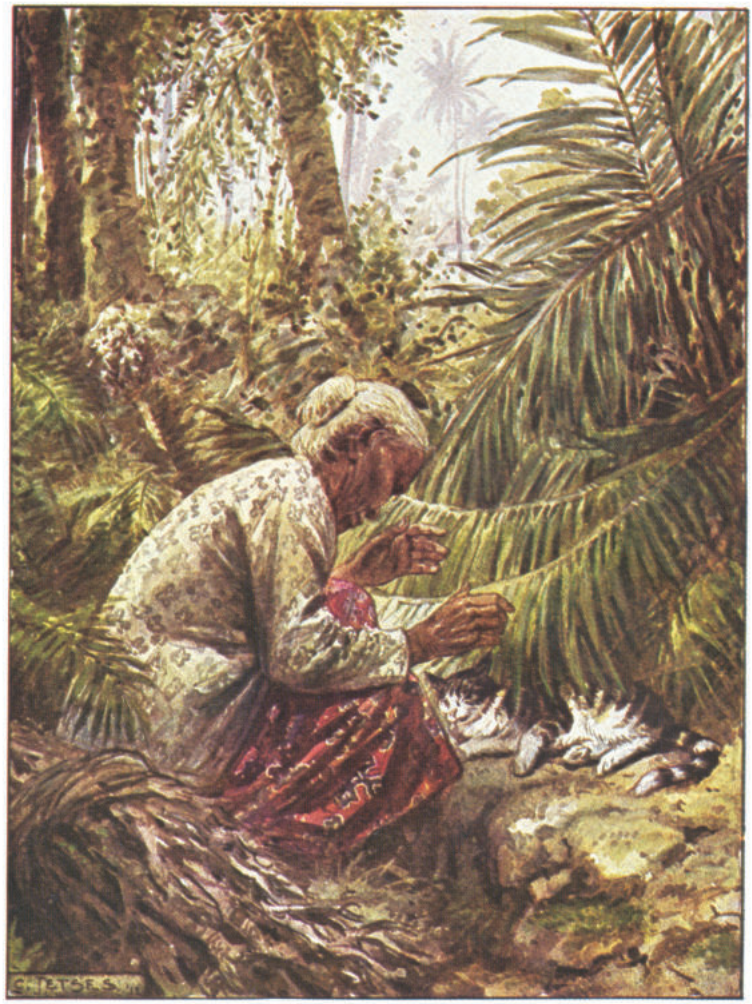

Wat is er, mijn beest-je?
(bladzijde 219)

Afbeelding 7 *'Wat is er, mijn beest-je?', door C. Jetses, uit* Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië (*17e druk, 2001*)

In de tekst wordt een donkere huidskleur op slechts één plaats expliciet als 'minder' gerepresenteerd. Tijdens het touwtjespringen in de tuin zingen ze het liedje van Moriaantje, dat door de kinderen verbasterd wordt tot Mariannetje: 'Ma-ri-an-ne-tje zoo zwart als roet, / Ging uit wan-de-len zon-der hoed'. Verderop legt moeder uit dat Moriaantje een 'negertje' is:

„Een ne-ger, net als zwar-te Piet."

Afbeelding 8 'Een ne-ger, net als Zwarte Piet', door C. Jetses, uit Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië (*17e druk, 2001*)

'Nog zwar-ter dan een Kling'. Daarmee verwees ze naar een Klingalees, een inwoner van Indië die afkomstig was van de kuststreken van India. Zulke kindertjes zijn, volgens de uitleg van moeder, 'pik-zwart' en wonen ver weg. Zusje Trui merkt dan op: 'Wat vies! […] Waar-om ba-den ze zich dan niet?' Moeder legt uit dat ze niet vies zijn, maar dat hun vel zwart is. Maar

geciviliseerd zijn ze niet: ‘Ze loo-pen bij-na naakt. Ze heb-ben wei-nig aan. En dik-wijls ook niets’. Daarmee vormen ze een scherp contrast met Ot en Sien, die zelf altijd gekleed gaan in smetteloze pakjes. Geïnspireerd door dit verhaal besluit Ot om zelf een ‘neger’ te worden: ‘Een ne-ger, net als zwar-te Piet. Leuk, leuk!’. Met behulp van een pan roet, lukt het Ot om zijn gezicht zwart te verven. Als mama ziet wat hij gedaan heeft, reageert ze boos, pas daarna kan ze lachen. Ot moet zich snel schoonmaken in de badkamer: ‘En daar wascht ze het Mo-ri-aan-tje, tot hij weer wit is’ (Ligthart & Scheepstra 2001, pp. 155, 165-169). De suggestie is duidelijk. Wit is de norm en zwart is misschien niet vies, maar wel minder.

6 Besluit

Ot en Sien in Indië verscheen in de koloniale periode. Het was in de eerste plaats bedoeld als een leesboekje – om te leren lezen – voor kinderen in Indië. De verhaaltjes hebben weinig om het lijf, maar geven er blijk van dat de auteur, Scheepstra, zich goed in de belevingswereld van het kind kon verplaatsen. Niet voor niets waren zijn teksten zeer populair. Tegelijkertijd is het een koloniaal boek dat vanuit een eenzijdig westers perspectief geschreven is, waaraan een ideologie ten grondslag ligt van ongelijke machtsverhoudingen tussen West en Oost. In alle verhaaltjes wordt de Nederlandse suprematie als vanzelfsprekend voorgesteld. De inheemsen zijn in alles minderwaardig en daardoor van nature ondergeschikt. In de verhaaltjes worden dan ook alleen maar blanken en inheemse bedienden gerepresenteerd. Vertegenwoordigers van de inheemse elite, *priyayi*, komen nergens voor. Het is opvallend dat gemengdbloedigen of Indo-Europeanen evenmin een rol spelen in de tekst. Zo wordt de kloof tussen kolonisator en gekoloniseerde onderstreept. Er zijn geen tussenposities, geen nuances. Impliciet bevat het boek dan ook de boodschap dat het onwenselijk is dat Oost en West vermengd raken. Waarom? Sinds de negentiende eeuw, waarin het denken over raszuiverheid en rasvermenging een hoge vlucht had genomen, was de angst voor rasvermenging steeds groter geworden. Het zou leiden tot degeneratie en als gevolg daarvan uiteindelijk tot het einde van de koloniale overheersing (vergelijk Kemperink 2001, pp. 102-103, 106-107).

Ot en Sien in Indië lijkt een onschuldig kinderboek. Gerard Brantas meende dat er geen sprake was van superioriteitsgevoelens en vond Ot en Sien ook in Indië ‘aardig en kinderlijk’. Maar een postkoloniale analyse onthult dat dit ‘onschuldige’ boekje impliciet een koloniale visie propageert en een jong Nederlands publiek wegwijs maakte in de koloniale verhoudingen.

Zonder er expliciet over te schrijven, kregen de blanke kinderen het koloniale discours (en alle bijbehorende stereotypen) met de paplepel ingegoten. Zo functioneerde *Ot en Sien in Indië*, in de woorden van Elleke Boehmer (2005, p. 75), als een 'imperial service'.

Noten

1. Dit artikel is mede gebaseerd op de scriptie die Amalia Putri Astari onder begeleiding van Rick Honings en Olf Praamstra schreef: *'Onschuldige' kinderen van de kolonie. Een postkoloniale analyse van het leesboek* Ot en Sien *voor lagere scholen in Nederlands-Indië*. Master Neerlandistiek (Dutch Studies), Universiteit Leiden, 2017. We danken Olf Praamstra voor zijn behulpzaamheid en waardevolle adviezen bij het schrijven van dit artikel.
2. Tegenwoordig worden de beelden niet vaak meer aangeduid als Ot en Sien, maar de ouders van Amalia vertelden haar er als kind wel over, en ze hoorde er ook over op de basisschool.
3. Lange tijd werd er abusievelijk van uitgegaan dat niet Scheepstra maar Ligthart de auteur van de Ot en Sien-verhaaltjes was. Op alle uitgaven van *Ot en Sien* en *Ot en Sien in Nederlandsch Oost-Indië* staat Ligthart nog steeds als eerste auteur vermeld. Voor de (literair-)historische achtergronden hierover zie Niemeijer 1991.
4. Vergelijk vertalingendatabase.nl en zie over de vertalingen ook Niemeijer 1991, pp. 70-71, 82-84.
5. Iemand die een eerste poging deed om hier aandacht aan te besteden was Locher Scholten (1994). Over de blik van het kind in non-fictieve reisteksten uit de koloniale tijd zie Honings 2015.
6. Over het onderwijs in Nederlands-Indië zie Groeneboer 1993, 1998.
7. Vergelijk Boehmer 2005, p. 80: 'When it came to the classification of human beings, therefore, people from other cultures were ranked on the basis of their difference from Europeans, as degenerate or evolving types, filling the gaps between the human and the animal world.'

Bibliografie

Bekkering, Harry, Aukje Holtrop & Kees Fens, 'De eeuw van Sien en Otje. De twintigste eeuw'. In: Harry Bekkering e.a. (red.), *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam: Querido, 1990, pp. 295-467 (tweede druk).

Bernet-Kempers, A.J., 'Ot en Sien in Indië'. In: *Neerlands Volksleven*. 28 (1978), afl. 1-2, pp. 103-108.

Boehmer, Elleke, *Colonial and Postcolonial Literature. Migrant Metaphors*. Oxford [etc.]: Oxford University Press, 2005 (tweede druk).

Brantas, Gerard C., 'Zijn de nationale helden Ot en Sien later deftige koloniale kindertjes geworden?' In: *Literatuur zonder leeftijd* 1-2 (1986-1988), pp. 37-42.

Brantas, Gerard C., 'Ideologische aspecten van Nederlands-Indische kinder- en jeugdboeken'. In: *Literatuur zonder leeftijd* 3 (1989), pp. 24-37.

Doel, Wim van den, *Zo ver de wereld strekt. De geschiedenis van Nederland overzee vanaf 1800*. Amsterdam: Bert Bakker, 2011.

Groeneboer, Kees, *Weg tot het Westen. Het Nederlands voor Indië, 1600-1950. Een taalpolitieke geschiedenis*. Leiden: KITLV Uitgeverij, 1993. [In het Engels verschenen als Kees Groeneboer, *Gateway to the West. The Dutch Language in Colonial Indonesia 1600-1950.* Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998.]

Honings, Rick, 'Een tienjarig meisje en het koloniale discours. Anna Abrahamsz op Java'. In: *Indische Letteren* 30 (2015) 2, pp. 106-119.

Kemperink, Mary, *Het verloren paradijs, de Nederlandse literatuur en cultuur van het fin de siècle*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2001

Ligthart, Jan & H. Scheepstra, *Ot en Sien in Nederlandch Oost-Indië.* Opnieuw uitgegeven naar de oorspronkelijke editie van 1911. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Piramide, 2001 (zeventiende druk).

Locher-Scholten, Elsbeth, 'Orientalism and the Rhetoric of the Family. Javanese Servants in European Household Manuals and Children's Fiction'. In: *Indonesia* 58 (1994), pp. 19-39.

Mann, A.F.Ph., 'Voorbericht van de bewerker'. In: Jan Ligthart & H. Scheepstra, *Ot en Sien. Voor de scholen in Nederlands Oost Indië bewerkt*. Groningen: J.B. Wolters, 1911.

Niemeijer, Jan A., *Kijk, Ot en Sien. Een klassieker in de Nederlandse jeugdliteratuur*. Drachten: FPB Uitgevers, 1991.

Pratt, Mary Louise, *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. London [etc.]: Routledge, 2008 (tweede druk).

Over de auteurs

Amalia Putri Astari (1993) is als docent Nederlands verbonden aan de Vakgroep Nederlands van de Universitas Indonesia in Depok. In 2015 voltooide zij haar bachelor Nederlands aan de Universitas Indonesia, en in 2017 haar Master Neerlandistiek aan de Universiteit Leiden met een scriptie over Ot en Sien in Indië.
E-mail: amaliastari1@gmail.com

Rick Honings (1984) is universitair docent moderne Nederlandse letterkunde en voorzitter van de bacheloropleiding Dutch Studies aan de Universiteit Leiden. Met Peter van Zonneveld publiceerde hij een (bekroonde) biografie van Willem Bilderdijk: *De gefnuikte arend* (2013). In 2016 verscheen van zijn hand *De dichter als idool. Literaire roem in de negentiende eeuw* en in 2017 *Majoor van het Menselijk Leed. Leven, werk en imago van Herman Brusselmans.* Momenteel werkt hij aan een boek over Indische reisliteratuur in de negentiende eeuw.
E-mail: r.a.m.honings@hum.leidenuniv.nl